# CASE-STUDY METODIDAN FOYDALANISH ORQALI BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARIDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH

**Axadova Gulnoza Said qizi**
*Jizzax politexnika instituti tayanch doktoranti*
axadovagulnoza7257@gmail.com

**Annotatsiya:** Ushbu maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarlik jarayonida tanqidiy fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirish muammosi tadqiq etilgan. Oliy pedagogik ta’lim tizimida zamonaviy pedagogik texnologiyalar, xususan, Case-study metodining talabalarda mustaqil qaror qabul qilish, muammoli vaziyatlarni tahlil etish va refleksiv ko‘nikmalarni shakllantirishdagi o‘rni hamda samaradorligi yoritilgan. Tadqiqot davomida boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalari uchun maxsus pedagogik keyslar ishlab chiqilgan va tajriba-sinov ishlari orqali ularning tanqidiy fikrlash darajasiga ta’siri baholangan.

**Kalit so‘zlar:** tanqidiy fikrlash, case-study, vaziyatli tahlil, bo‘lajak o‘qituvchi, boshlang‘ich ta’lim, kompetensiya, muammoli ta’lim, refleksiv yondashuv.

Zamonaviy taraqqiyot bosqichida ta’lim tizimining oldiga qo‘yilayotgan asosiy talablardan biri - faqatgina tayyor bilimlarni o‘zlashtirgan kadrlar emas, balki mustaqil, kreativ va tanqidiy fikrlay oladigan, kutilmagan axborotlar oqimida to‘g‘ri qaror qabul qilishga qodir mutaxassislarni tarbiyalashdir. Ayniqsa, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi ushbu jarayonda strategik ahamiyat kasb etadi. Negaki, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi ta’lim tizimining poydevori hisoblanib, kelajak avlodning ilk dunyoqarashi va fikrlash tarzini shakllantiruvchi asosiy subyektdir. O‘qituvchining o‘zida tanqidiy fikrlash kompetensiyalari yetarli darajada rivojlanmagan bo‘lsa, u o‘quvchilarda ushbu sifatlarni shakllantira olmaydi.

O‘zbekiston Respublikasida oliy ta’lim tizimini tizimli isloh qilish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o‘quv jarayoniga integratsiya qilish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Biroq, an’anaviy ma’ruza va amaliy mashg‘ulotlar tizimida talabalar ko‘proq axborotni yodlash va qayta tiklash (reproduktiv daraja) bilan cheklanib qolmoqdalar. Bu esa ularning maktabdagi real pedagogik jarayonlarda uchraydigan murakkab, nostandart va ziddiyatli keyslarda dovdirab qolishlariga, muammoning tub mohiyatini ko‘ra olmasliklariga olib kelmoqda.

Ushbu muammoni hal etishda interaktiv ta’lim modellaridan biri bo‘lgan Case-study metodi alohida o‘rin tutadi. Case-study - real yoki real hayotga yaqinlashtirilgan pedagogik, psixologik yoki uslubiy muammoli vaziyatlarni aks ettiruvchi materiallar to‘plami bo‘lib, u talabalardan vaziyatni tahlil qilish, muammoning kelib chiqish sabablarini aniqlash, muqobil yechimlarni taklif etish va eng maqbul variantni tanlashni talab qiladi.

Tanqidiy fikrlash fenomenini tadqiq etish falsafa, psixologiya va pedagogika fanlarining o‘zaro kesishmasida shakllangan fundamental yo‘nalishlardan biridir. G‘arb pedagogik tajribasida tanqidiy fikrlash tushunchasi D.Dyuning “refleksiv fikrlash” g‘oyalariga borib taqaladi. Keyinchalik, J.Piage, L.Vigotskiy kabi psixologlarning kognitiv rivojlanish nazariyalari mazkur yo‘nalish uchun ilmiy asos bo‘lib xizmat qildi.

XX asrning oxirlaridan boshlab tanqidiy fikrlashni ta’lim mazmuniga singdirish bo‘yicha D.Kluster, R.Paul, L.Elder, E.Glaser va ta’lim texnologiyalari sohasida D.Huker, Ch.Templ kabi olimlar tomonidan ko‘plab tadqiqotlar o‘tkazildi. R.Paul tanqidiy fikrlashni "intellektual intizomga asoslangan, axborotni faol va mohirona tahlil qilish, sintezlash hamda baholash jarayoni" sifatida ta’riflaydi.

Case-study metodining kelib chiqishi va uning oliy ta’limdagi o‘rni dastlab Garvard biznes maktabi (Harvard Business School) tajribasi bilan bog‘liq bo‘lib, keyinchalik u huquqshunoslik, tibbiyot va pedagogik ta’limga keng yoyildi. Pedagogik ta’limda keys yondashuvining nazariy va amaliy jihatlari J.Shulman, K.Mersed, P.Sherin kabi olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Ularning fikricha, keyslar talabalarga nazariy bilimlarni amaliy vaziyatlar bilan bog‘lash va "o‘qituvchidek fikrlash" (thinking like a teacher) ko‘nikmasini shakllantirish imkonini beradi.

MDH mamlakatlari va respublikamiz olimlaridan M.V.Klarin, G.K.Selevko, shuningdek, yurtimiz pedagog olimlaridan R.A.Mavlonova, N.N.Azizxodjayeva, J.G‘.Yo‘ldoshev, B.X.Xodjayev kabilar o‘z tadqiqotlarida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy faoliyatida mustaqil va tanqidiy fikrlashni yuzaga keltirish, ta’lim jarayoniga interaktiv metodlarni, jumladan, vaziyatli tahlillarni olib kirish masalalarini o‘rganganlar.

Biroq, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda aynan dars jarayonlariga integratsiya qilingan integrallashgan pedagogik keyslar to‘plami va ularning tanqidiy fikrlash ko‘rsatkichlariga miqdoriy hamda sifat jihatdan ta’siri yetarlicha va tizimli ravishda tadqiq etilmagan. Bu esa mazkur maqola mavzusining dolzarbligini va uning ilmiy yangiligini belgilab beradi.

Tadqiqot doirasida talabalarda tanqidiy fikrlashni bosqichma-bosqich shakllantirishga xizmat qiladigan uch turdagi pedagogik keyslar to‘plami tayyorlandi:

Pedagogik diagnostika keyslari: Vaziyat beriladi, biroq muammo yashirin bo‘ladi. Talaba birinchi navbatda diagnostika o‘tkazib, muammoni o‘zi aniqlashi kerak.

Qaror qabul qilish (Muammoli) keyslari: Ziddiyatli, chigal, yechimi ko‘p variantli bo‘lgan real maktab hayoti voqeligini aks ettiradi.

Guruhlarda keyslar bilan ishlash jarayoni quyidagi 4 bosqichli model asosida tashkil etildi:

[1-Bosqich: Tanishish] -> Keys matni o‘rganiladi, faktlar ajratiladi.

[2-Bosqich: Muammolashtirish] -> Yashirin muammo va ziddiyat aniqlanadi.

[3-Bosqich: Diskussiya/Muqobil yechimlar] -> Guruhlarda aqliy hujum o‘tkaziladi, yechimlar generatsiyalanadi.

[4-Bosqich: Himoya va Refleksiya] -> Guruhlar o‘z yechimini argumentlar bilan asoslaydi.

Eksperimental guruh uchun qo‘llanilgan murakkab amaliy keys namunasi:

Keys №14: "Sinfdagi inklyuzivlik va ijtimoiy rad etilish vaziyati"

Vaziyat: Boshlang‘ich sinf (2-sinf) o‘qituvchisi dars o‘tmoqda. Sinfga yaqinda nutqida biroz nuqsoni (duduqlanishi) bo‘lgan yangi o‘quvchi (Malika) ko‘chib kelgan. Guruhli ish jarayonida o‘qituvchi o‘quvchilarni 4 kishidan bo‘lib guruhlarga ajratdi. Biroq, guruh yetakchilari Malikani o‘z guruhlariga olishni xohlamadilar. O‘quvchilardan biri ochiqchasiga: "U sekin gapiradi, guruhimiz eng oxirgi o‘ringa tushib qoladi", dedi. Malika yig‘lab yubordi va partasiga o‘tirib oldi. Sinfda noqulay sukunat va tartibsizlik muhiti yuzaga keldi.

Talabalarga qo‘yiladigan vazifalar (Tanqidiy tahlil savollari):

Ushbu vaziyatdagi asosiy va ikkinchi darajali muammolarni aniqlang (Tahliliy mezon).

O‘qituvchining yo‘l qo‘ygan metodik va psixologik xatolari nimada? (Refleksiv mezon).

Vaziyatdan chiqishning kamida 3 ta muqobil variantini taklif qiling va har birining oqibatini baholang (Strategik mezon).

Siz o‘qituvchi o‘rnida bo‘lganingizda darsni davom ettirish va sinfdagi ijtimoiy-psixologik muhitni sog‘lomlashtirish uchun aniq qanday qadamlarni amalga oshirgan bo‘lardingiz? Fikringizni asoslang (Mantiqiy-argumentatsiyalash mezoni).

Ushbu keys ustida ishlash jarayonida talabalar shunchaki "yaxshi gapirish kerak" degan umumiy javoblardan voz kechib, bolalar psixologiyasi, guruhlar bilan ishlash metodikasi, o‘qituvchining nutq madaniyati qoidalariga tayangan holda professional va tanqidiy yondashuvlarni o‘rtaga tashladilar.

Tajriba-sinov ishlarining boshida (kirish nazorati) va oxirida (chiqish nazorati) talabalarning tanqidiy fikrlash kompetensiyalari maxsus ishlab chiqilgan diagnostik testlar va keys topshiriqlari orqali 100 ballik tizimda baholandi.

Quyidagi grafik diagrammada maqolaning amaliy qismidagi Nazorat guruhi (NG) va Eksperimental guruh (EG) talabalarining tajriba bosqichlaridagi ko‘rsatkichlari (Past, O‘rta va Yuqori darajalar kesimida) aks etgan:

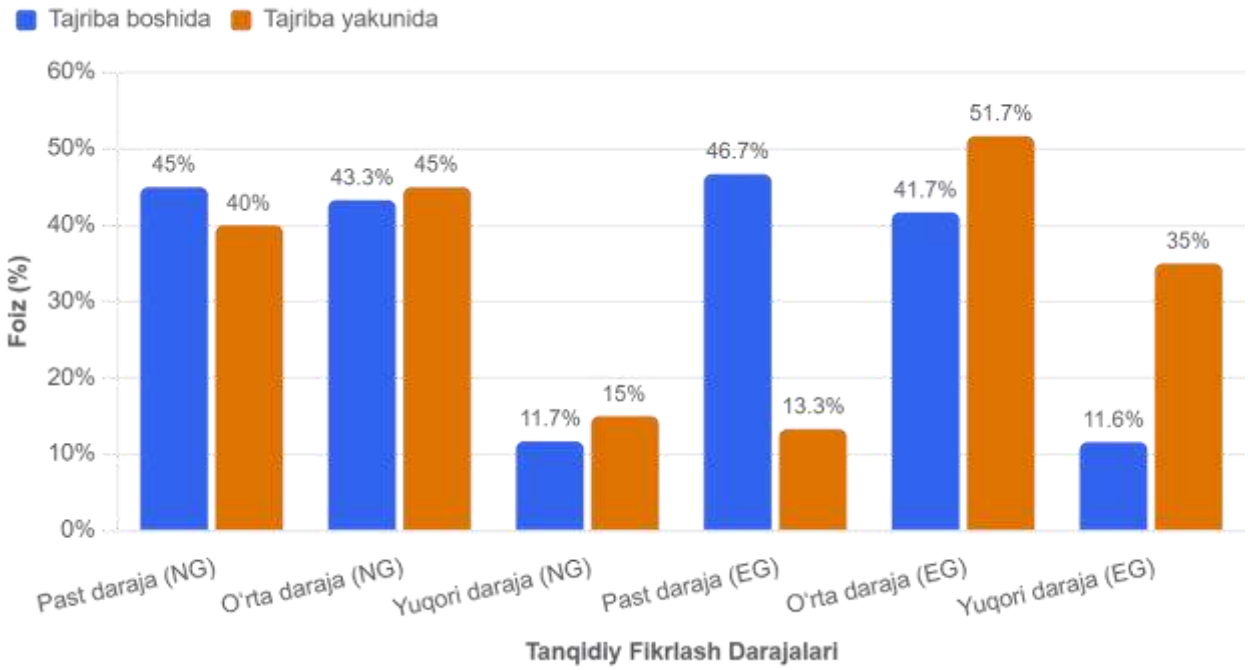


Nazorat guruhida: Tajriba boshida va yakunida talabalarning darajalari deyarli o‘zgarmagan. Yuqori darajadagi talabalar ulushi atigi 11.7% dan 15.0% gacha (3.3% ga) o‘sgan, xolos. Bu an’anaviy ta’lim metodlarining talabalar tanqidiy fikrlashini o‘stirishda samarasiz ekanligini anglatadi.

Eksperimental guruhda: Case-study metodi tizimli qo‘llanilishi natijasida keskin ijobiy siljish kuzatilgan. Past darajadagi talabalar soni 46.7% dan 13.3% gacha kamaygan, yuqori darajada tanqidiy fikrlovchi bo‘lajak o‘qituvchilar ulushi esa 11.6% dan 35.0% gacha (deyarli 3 barobarga) oshgan.

Tanqidiy fikrlashning alohida mezonlari (komponentlari) bo‘yicha EG talabalarining o‘sish dinamikasi tahlil qilinganda, eng yuqori ko‘rsatkichlar Mantiqiy-argumentatsiyalash va Strategik (Qaror qabul qilish) mezonlarida kuzatildi. Talabalar muammoni shunchaki shoshilinch hal qilishga emas, balki uning uzoq muddatli pedagogik oqibatlarini o‘ylab, ilmiy dalillar bilan fikrlashga odatlanishdi.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish jarayonida tanqidiy fikrlash markaziy o‘rin tutadi. Tanqidiy fikrlash talabalarga faqatgina ta’lim berish texnologiyalarini o‘rganish bilan cheklanib qolmay, balki o‘quv jarayonidagi kognitiv, ijtimoiy va psixologik muammolarni chuqur tushunish va optimal yechish imkonini beradi.

Tadqiqot natijasida ishlab chiqilgan va amaliyotga joriy etilgan bosqichli keys modeli hamda amaliy pedagogik keyslar to‘plami eksperimental guruh talabalarining tahliliy, mantiqiy-argumentatsiyalash, strategik va refleksiv ko‘nikmalarini o‘rtacha 25-30% ga oshirishga xizmat qildi. Statistik tahlillar taklif etilgan metodikaning barqaror va ishonchli natija berishini ko‘rsatdi.

Oliy pedagogik ta’lim sifatini oshirish va bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida tanqidiy fikrlash kompetensiyalarini yanada kengroq rivojlantirish maqsadida quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi:

O‘quv rejalari va fan dasturlariga o‘zgartirishlar kiritish: Pedagogika va metodika yo‘nalishidagi fanlarning amaliy mashg‘ulotlari soatlarini kamida 30-40% qismini keyslar, muammoli vaziyatlar va keys-stadi texnologiyalari asosida o‘tishni qonuniy ravishda dasturlarga kiritish lozim.

"Pedagogik keyslar banki"ni yaratish: Respublika miqyosida ilg‘or o‘qituvchilar va pedagog olimlar hamkorligida boshlang‘ich maktablarda uchraydigan real muammoli vaziyatlarni (inklyuziv ta’lim, ota-onalar bilan konfliktlar, axborot texnologiyalaridan noto‘g‘ri foydalanish, bulling va h.k.) qamrab olgan elektron va bosma keyslar bankini yaratish va undan barcha pedagogik OTMlarda foydalanishni yo‘lga qo‘yish.

Professor-o‘qituvchilar malakasini oshirish: OTM o‘qituvchilari uchun darslarda Case-study metodini to‘g‘ri tashkil etish, moderatorlik ko‘nikmalarini shakllantirish bo‘yicha maxsus treninglar va mahorat darslarini tizimli tashkil etish.

Baholash tizimini modifikatsiyalash: Talabalarning yakuniy baholash mezonlari tarkibiga an’anaviy testlar bilan bir qatorda, muammoli pedagogik keys topshiriqlarini kiritish va ularning yechimidagi tanqidiy fikrlash darajasini baholash tizimini joriy etish.

## ADABIYOTLAR RO‘YXATI


1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi "O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida"gi PF-5847-sonli Farmoni.
2. Azizxodjayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU, 2006. – 160 b.
3. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Sano-standart, 2017. – 416 b.
4. Dewey J. How We Think. – Boston: D.C. Heath & Co., 1910. – 224 p.
5. Paul R., Elder L. Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. – New York: Prentice Hall, 2012. – 528 p.
6. Shulman J.H. Case Methods in Teacher Education. – New York: Teachers College Press, 1992. – 248 p.
7. Kluster D. What is critical thinking? // Thinking Classroom. – 2001. – № 4. – P. 36-40.
8. Mavlonova R.A., Rahmonqulova N.H. Boshlang‘ich ta’limning integratsiyalashgan pedagogikasi. – Toshkent: Ilm-Ziyo, 2009. – 192 b.
9. Facione P.A. Critical Thinking: What It Is and Why It Counts. – California: Insight Assessment, 2015. – 28 p.
10. Klarin M.V. Innovatsii v mirovoy pedagogike: obucheniye na osnove issledovaniya, igri i diskussii. – Riga: Eksperiment, 1998. – 180 s.